

(१) अनन्वय -

उपमेयाला दुसऱ्या कशाचीच उपमा देता येत नसेल म्हणजेच जेव्हा उपमेयाला उपमेयाचीच उपमा दिली जाते तेव्हा 'अनन्वय' अलंकार होतो.

उदा.

(१) आहे ताजमहाल एक जगती तो तोच त्याच्यापरी

(२) ह्या आंब्यासारखा गोड आंबा हाच.

आणखी काही उदाहरणे

१. तुलाच घ्यावे, तुलाच गावे, तुला पुजावे आई.
जगात अवघ्या तुझ्यासारखे दुसरे दैवत नाही.

२. झाले बहु, होतिल बहु, आहेतहि बहु, परंतु यासम हा ।

अनन्वय- अतुलनीय

प्रयोग

वाक्यातील कर्ता - क्रियापद, कर्म - क्रियापद या संबंधाला 'प्रयोग' असे म्हणतात.

(१) कर्तरी प्रयोग

- (१) (अ) समीर चित्र रंगवतो.
(आ) स्वाती चित्र रंगवते.
- (२) (अ) मुलगी सूचनाफलक वाचते.
(आ) मुली सूचनाफलक वाचतात.
- (३) (अ) आम्ही शाळेत जातो.
(आ) त्या शाळेत जातात.

जेव्हा वाक्यातील क्रियापद हे
कर्त्याचे लिंग, वचन व पुरुष
याप्रमाणे बदलते तेव्हा तो 'कर्तरी'
प्रयोग असतो.

(२) कर्मणी प्रयोग

(१) (अ) केशवने सदरा खरेदी केला.
(आ) केशवने विजार खरेदी केली.

(२) (अ) कमलने बक्षीस मिळवले.
(आ) कमलने बक्षीसे मिळवली.

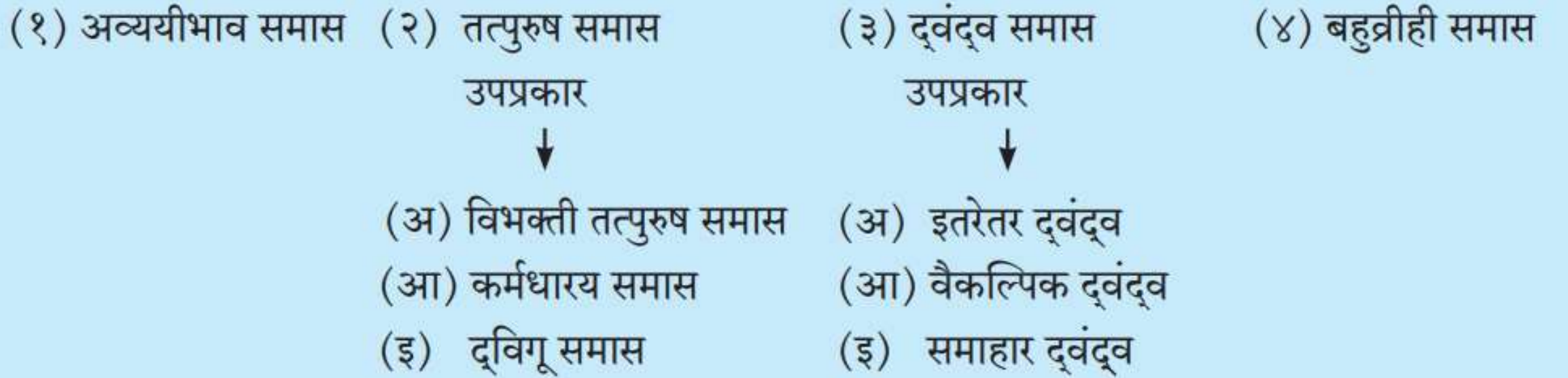
जेव्हा वाक्यातील क्रियापद हे कर्माच्या
लिंग, वचनाप्रमाणे बदलते तेव्हा तो
'कर्मणी' प्रयोग असतो.

(३) भावे प्रयोग

- (१) सैनिकाने शत्रूला सीमेवर रोखले.
- (२) सैनिकांनी शत्रूला सीमेवर रोखले.
- (३) सैनिकांनी शत्रूंना सीमेवर रोखले.

जेव्हा क्रियापदाचे रूप कर्त्याच्या किंवा कर्माच्या लिंग, वचनाप्रमाणे बदलत नसून ते नेहमी तृतीयपुरुषी, नपुंसकलिंगी व एकवचनी असून स्वतंत्र असते, तेव्हा तो 'भावे' प्रयोग असतो.

समासाचे प्रकार

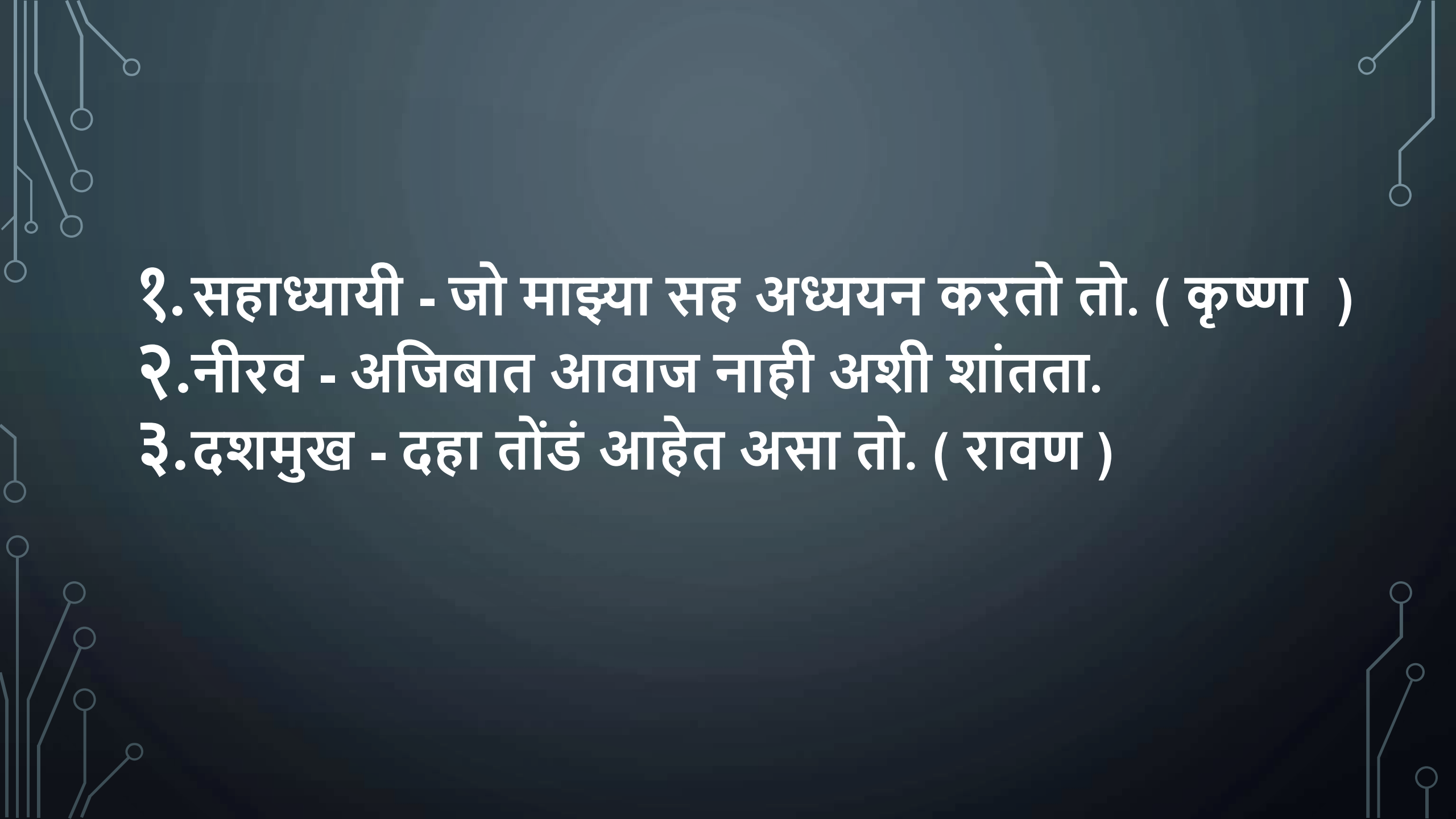

बहुव्रीही समास

(दोन्ही पदांशिवाय तिसऱ्याच पदाचा बोध होतो)

खालील उदाहरणे अभ्यासा व त्यातील सामासिक शब्द अधोरेखित करा.

- (१) कृष्णा हा माझा **सहाध्यायी** आहे.
- (२) काल रात्री आमच्या परिसरात **नीरव** शांतता होती.
- (३) रावणाला **दशमुख** असेही संबोधले जाते.

-
- The image features a dark blue background with white decorative circuit-like lines in the corners. These lines consist of small circles connected by straight lines, resembling a stylized electronic circuit or a network diagram. The lines are positioned in the top-left, top-right, bottom-left, and bottom-right corners, framing the central text.
१. सहाध्यायी - जो माझ्या सह अध्ययन करतो तो. (कृष्णा)
  २. नीरव - अजिबात आवाज नाही अशी शांतता.
  ३. दशमुख - दहा तोंडं आहेत असा तो. (रावण)

बहुव्रीही समासाची वैशिष्ट्ये म्हणजे-

(१) दोन्हीही पदे महत्त्वाची नसून या दोन्ही पदांशिवाय तिसऱ्याच एका पदाचा बोध होतो.

(२) हा सामासिक शब्द त्या तिसऱ्या पदाचे विशेषण असतो.

(३) या सामासिक शब्दाचा विग्रह करताना गाळलेली पदे योजावी लागतात.

उदा., (१) निष्कलंक- नाही कलंक ज्याला अशी ती. (व्यक्ती)

(२) नीलकंठ- निळा आहे कंठ ज्याचा असा तो. (शंकर)

ज्या सामासिक शब्दातील दोन्ही पदे महत्त्वाची नसून या दोन पदांशिवाय तिसऱ्याच एका पदाचा बोध होतो व दिलेला सामासिक शब्द त्या तिसऱ्या पदाचे विशेषण असते तेव्हा 'बहुव्रीही समास' होतो

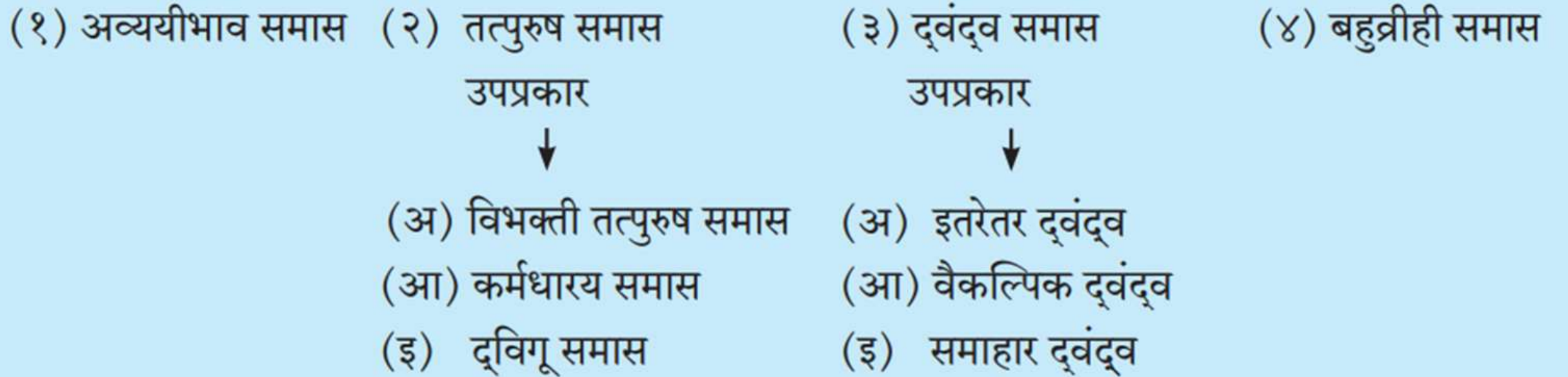
१. गजानन - गजा (हत्ती) प्रमाणे ज्याचे तोंड आहे असा तो - गणपती
२. अनंत - ज्याला अंत नाही असा तो.
३. सुवर्ण - चांगला वर्ण आहे असा तो.
४. अमंगल - जे मंगल नाही असे ते.
५. सधन - धनाने सहित आहे असा तो.
६. सहकुटुंब - कुटुंबासहित तो.

● कृती- खालील तक्ता पूर्ण करा.

अ. क्र.	सामासिक शब्द	विग्रह
(१)	.....निष्प्राण.....	निघून गेले आहेत प्राण ज्याचे असा तो
(२)	नीरस	निघून गेला आहे ज्यातून रस असा तो .....
(३)	.....सप्रमाण.....	प्रमाणासह आहे जे ते
(४)	गोपाल	जो गाईचे पालन करतो असा तो .....
(५)	.....मीनाक्षी.....	माशासारखे आहेत डोळे जिचे अशी ती
(६)	षडानन	सहा आनन आहे असा तो .....

समासाचे प्रकार

द्वंद्व समास

(दोन्ही पदे महत्त्वाची)

उपप्रकार :

1. इतरेतर द्वंद्व समास
2. वैकल्पिक द्वंद्व समास
3. समाहार द्वंद्व समास

1 . इतरेतर द्वंद्व समास :-

- समासाचा विग्रह करताना ' आणि ' , ' व ' यांपैकी एक समुच्चयबोधक उभयान्वयी अव्यय वापरतात.

- उदा :- विटीदांडू - विटी आणि दांडू
- बहीणभाऊ - बहीण व भाऊ
- आईवडील - आई आणि वडील

2. वैकल्पिक द्वंद्व समास (विकल्प किंवा पर्याय असतो .)

किंवा , अथवा , यांपैकी एका विकल्पबोधक उभयान्वयी
अव्ययांचा वापर करतात .

- ❖ उदा :- १. पापपुण्य - पाप अथवा पुण्य
- ❖ २. तीनचार - तीन किंवा चार
- ❖ ३. बरेवाईट - बरे किंवा वाईट
- ❖ ४. खरेखोटे - खरे किंवा खोटे

३ . समाहार द्वंद्व समास . (इतर वस्तूंचा / पदार्थांचा समावेश)

- 1) मूळ पदांच्या बरोबर त्याच जातीच्या इतर पदार्थांचा / वस्तूंचा समावेश .
- 2) समुदायाला महत्त्व .

उदा :- १ . मीठभाकर - मीठ भाकरी इत्यादी
२ . भाजीपाला - भाजी पाला व इतर वस्तू
३ . बाजारहाट - बाजार हाट व इतर वस्तू

● कृती- खालील तक्ता पूर्ण करा.

अ. क्र.	सामासिक शब्द	समासाचा विग्रह	समासाचे नाव
(१)	मायलेकरे	माय आणि लेकरे	इतरेतर
(२)	इष्टानिष्ट	इष्ट किंवा अनिष्ट	वैकल्पिक
(३)	चहापाणी	चहा , पाणी , इ .	समाहार द्वंद्व
(४)	लहानमोठे	लहान किंवा मोठे	वैकल्पिक
(५)	घरदार	घर दार वगैरे	समाहार
(६)	आईवडील	आई आणि वडील	इतरेतर द्वंद्व
(७)	भलेबुरे	भले किंवा बुरे	वैकल्पिक
(८)	कुलूपकिल्ली	कुलूप आणि किल्ली	इतरेतर

आकुरण व लेखन

Date _____

Page _____

* वाक्यप्रकार *

अनेक प्रकारच्या वाक्यांतून एकच आशय सांगता येतो.

वाक्याचे प्रकार

अ) आशयावरून आणि भावार्थावरून   ओ) क्रियापदाच्या रूपावरून

अ) वाक्याच्या आशयावरून आणि भावार्थावरून प्रमाणे वाक्याचे प्रकार :-

① विधानार्थी वाक्य :-

या वाक्यात केवळ विधान केलेले असते.
उदा :- १) सचिन तेंडुलकर उत्तम फलंदाज आहे.

[विधानार्थी होकारार्थी]

२) विटीदांड्या सेक अलीकडे फारसा सेकला जात नाही.

[विधानार्थी नकारार्थी]

② प्रश्नार्थी वाक्य :-

प्रश्न विचारलेला असतो.

उदा :- १) तू बाहेर कुठे जाणार आहेस? [प्रश्नार्थी हो.]

२) तो कधी परीक्षेत उत्तीर्ण होईल? [प्रश्नार्थी नकारार्थी]

[प्रश्नार्थी नकारार्थी]

③ उद्गारार्थी वाक्य -:

मनातील विशिष्ट भाव उक्तपणे व्यक्त केला जातो.

उदा: किती छान आहे हे फूल! [उद्गारार्थी]

आ) क्रियापदाच्या रूपावरून पडणारे वाक्याचे प्रकार -:

① स्वार्थी वाक्य -:

गुस्तीचा काकाचा बोध होतो.

उदा -: १) भुल वाकत गेली

[भूलकाकाचा बोध]

२) खेळाडू मैदानावर सवाव करतात.

[वर्तमानकाकाचा बोध]

② आज्ञार्थी वाक्य -:

आज्ञा, आशीर्वाद, प्रार्थना, विनंती, उपदेश आणि सूचना यांचा बोध होतो.

उदा -: १) कृपया, मला तुझे पुस्तक दे.

[विनंती]

२) ती खिडकी लावून घे.

[आज्ञा]

३) इथे पादत्राणे ठेवू नयेत.

[सूचना]

કે વિદ્યાર્થી વાક્ય - :

કર્તવ્ય, શક્તિ, યોગ્યતા, યોગ્યતા,
ઇચ્છા, યા મોટીના બોધ દાતા

ઉદા - : ૧) આજ બહુતેક પાઠ્ય પેડલ.

[શક્તિ]

એ વિદ્યાર્થીની વર્ગીત જ્ઞાનતા રાખાવી.

[ઇચ્છા]

એ અંગી થોડું અક્ષણવાચ કઠીન
કામ કરી શકતા,

[યોગ્યતા]

કે સંકેતાર્થી વાક્ય - :

અમુક કોલે અમતે તર અમુક કાલે
અમતે અશી અટ અમતે, સંકેત અમતે.

ઉદા - : ૧) મલા જર સુદી મિકાલી તર
મી ગાવી ચેકન,

એ જર પાઠ્ય પેડલા અમતે તર
હવેત ગારવા આલા અમતે.

समास

➤ उदा.

- 1) जन्मापासून मृत्यूपर्यंत तो सेवा करीत होता.
- 2) सैनिक सीमेवर पहारा करताना प्रत्येक क्षणाला सतर्क असतात.
- 3) मी पाच किंवा सात वर्षांत स्कूटर घेईन.

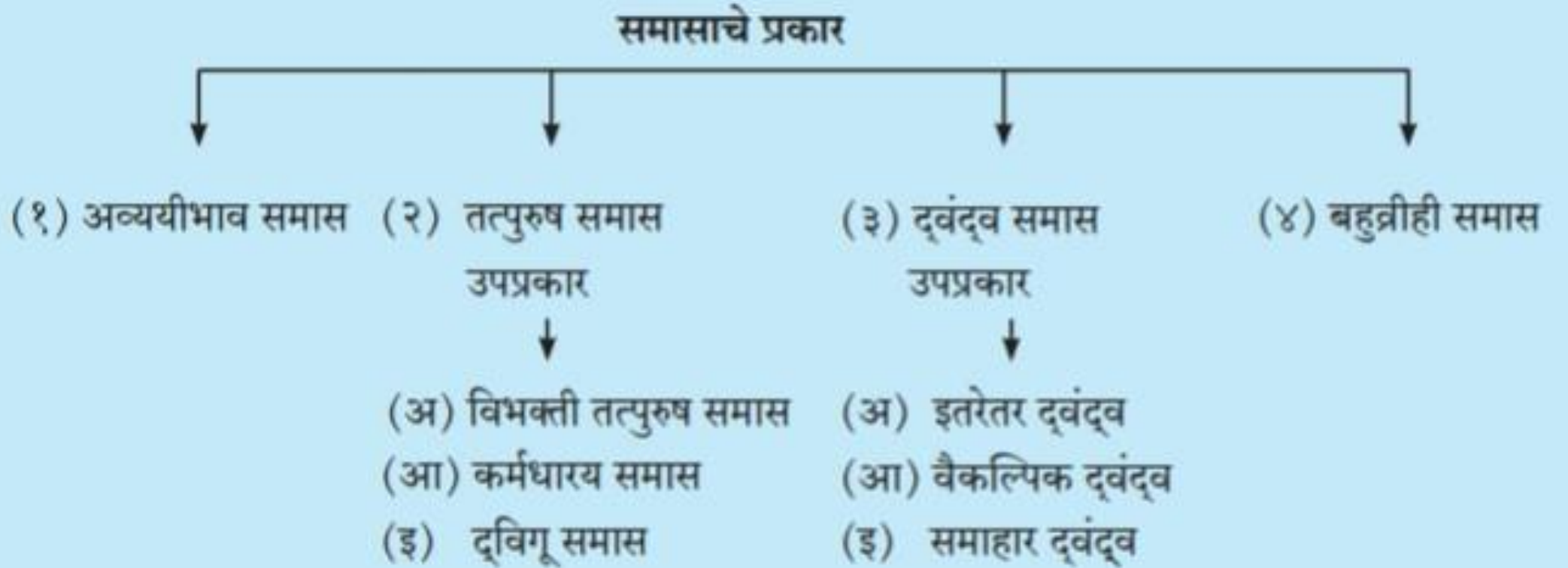
➤ वरील अधोरेखित शब्द एकत्र करून असे लिहिता येतील
१. आजन्म २. प्रतिक्षण ३. पाच-सात

यावरून, 'शब्दांचे एकत्रीकरण करणे म्हणजे समास होय'.

- ✓ शब्दांची फोड करणे म्हणजे विग्रह
- ✓ पहिला शब्द पहिले पद, दुसरा शब्द दुसरे पद
- ✓ दोन शब्द जोडून तयार होणार जोडशब्द म्हणजे सामासिक शब्द.

समासाचे प्रकार

पद प्राधान्य	समासाचे नाव	उदाहरणे
(१) पहिले पद प्रधान	अव्ययीभाव समास	प्रतिदिन, दिवसेंदिवस
(२) दुसरे पद प्रधान	तत्पुरुष समास	सूर्योदय, अनपेक्षित
(३) दोन्ही पदे प्रधान	द्वंद्व समास	खरेखोटे, भाजीपाला
(४) दोन्ही पदांतून तिसऱ्याच पदाचा बोध होतो.	बहुव्रीही समास	अथांग, सनाथ

अव्ययीभाव समास

• उदा.

1) पूरग्रस्तांसाठी यथाशक्ती मदत करा.

2) वैभव वर्गातील कोणत्याही तासाला गैरहजर राहत नाही.

➤ यथाशक्ती - शक्तीप्रमाणे

➤ गैरहजर - हजर नसलेला

✓ वरील उदाहरणात पहिले पद महत्वाचे.

समासाची वैशिष्ट्ये

- 1) पहिले पद महत्त्वाचे.
  - 2) संस्कृतमधील उपसर्ग लागून तयार होणाऱ्या शब्दांना अव्यय म्हणतात.
- उदा. आ (पर्यंत)- आमरण, आजन्म
यथा (प्रमाण)- यथाशक्ती, यथाविधी
प्रति (प्रत्येक)- प्रतिक्षण, प्रतिदिन

अरबी आणि फारशी भाषेतले उपसर्ग

- हर (प्रत्येक) - हररोज, हरदिन
- बे (विरुद्ध) - बेलाशक, बेकायदा

काही शब्दामध्ये अव्यय दिसत नाहीत पण विग्रह अव्ययासहित केला जातो.
उदा. दारोदारी - प्रत्येक दारी

➤ सामासिक शब्द क्रियाविशेषण अव्ययाचे काम करतो.

- कृती- खालील तक्ता पूर्ण करा.

अ. क्र.	सामासिक शब्द	विग्रह
(१)	..... आजन्म	जन्मापासून
(२)	प्रतिदिन	..... प्रत्येक दिवशी .....
(३)	..... आकंठ	कंठापर्यंत
(४)	व्यक्तिगणिक	..... प्रत्येक व्यक्तीला .....
(५)	..... दारोदारी	प्रत्येक दारी